

JD: 1572

C-2

5/12/1990

dorpsgezicht Slochteren

STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 35
VAN DE MONUMENTENWET 1988

SLOCHTEREN, gemeente Slochteren

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van
Slochteren als beschermd dorpsgezicht

Het te beschermen dorpsgezicht omvat het op bijgaande
tekening (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nr. 187)
door een stippellijn omgrensde gebied.

RDMZ, augustus 1990

INLEIDING

Slochteren, ongeveer 20 kilometer ten oosten van de stad Groningen gelegen, is één van de agrarische nederzettingen, die zijn ontstaan op de van het zuidwesten naar het noordoosten lopende zandrug in het gebied van laagveengronden, dat bekend staat als het Duurswold. Het beschermd dorpsgezicht vormt een onderdeel van de nederzetting Slochteren en ligt in de omgeving van de Fraeylemaborg, nabij een breuklijn in de verhoging, waar de Hoofdweg op de zandrug een knik maakt, waarop weg- en water-verbindingen aftakken. Karakteristiek voor de structuur van het dorpsgezicht zijn de langs de wegen gesitueerde streekbebouwing en de bij de borg behorende bossen en boomgordels die zich over een grote lengte aan beide zijden van de Hoofdweg voegen in de opstreckende verkaveling.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De zeven hoofddorpen van de gemeente Slochteren zijn gelegen op één van de vier zuidwest-noordoost lopende pleistocene zandruggen ten oosten van de stad Groningen. Deze rug wordt geflankeerd door lager gelegen gebieden, waarin oudtijds, naast de "weeren", gronden bedekt met natuurgrassen, een groot aantal meren en plassen voorkomt. Hoewel vondsten, waaronder een vuurstenen handbijl, duiden op een prehistorische bewoning van het gebied, dateren de meeste huidige nederzettingen uit de Middeleeuwen, als men het water enigzins heeft leren beheersen. De hoger gelegen zandopduiking fungeert dan als vestigingsplaats en als verbindingsweg tussen de stad Groningen en het noordoostelijk gelegen achterland. Agrarische bebouwing en vestigingen geënt op het reizigersverkeer geven de nederzetting Slochteren het karakter van een streekdorp. Nabij de oorspronkelijke aantakking van de weg naar Noordbroek, de ôlle weg, tevens verbinding met Duitsland vindt, onder andere door de bouw van de dorpskerk, enige centrumvorming plaats.

Ook doortrekkende legers hebben veelvuldig van deze verbinding met oostelijke streken gebruik gemaakt. Als gevolg hiervan wordt Slochteren opgenomen in een linie van versterkingen die de stad omstreeks 1500 tegen Graaf Edzard van Oost-Friesland aanlegt. Overigens wisselen Groningers en belagers regelmatig de wacht op deze sterkten.

De relatie tussen de streekontwikkeling langs de Hoofdweg en de Fraeylemaborgkan, mede door de ontoegankelijkheid van de Fraeylema-archieven, niet geheel worden verklaard. Deze borg, die voor het eerst wordt genoemd in 1465 is direct ten zuidoosten van een breukvlak in de zandopduiking gesitueerd, waardoor ter plaatse van het Hoge Huis de Hoofdweg knikt in noordwestelijke richting, om na ongeveer 100 meter weer haar beloop over de zandrug in de richting Schildwolde te vervolgen. De aldus gevormde bajonet kan aanleiding tot de strategische vestiging van de borg zijn geweest. De oorspronkelijke aftakking richting Duitsland nabij de kerk vervalt nadat in aansluiting op de bajonet direct ten noorden van het borgterrein een nieuwe weg in de richting van Noordbroek wordt aangelegd. Deze voegt zich bij de ongeveer 2 kilometer in zuidoostelijke richting gelegen Veendijk, samen met de ôlle weg.

Aan beide zijden van de zandrug wordt tot in de 18e eeuw het veen tot turf gestoken waardoor de lage, natte gebieden echter tevens moeilijker toegankelijk worden. De ontginning van de verder van de zandrug gelegen gronden wordt dan ook pas mogelijk omstreeks de vorige eeuwwisseling, als door het bouwen van windmolens een zekere mate van drooglegging wordt verkregen. Waar het water via de geleidelijk verzandende Fivelboezem moet worden afgevoerd, ondervindt het gebied nog lange tijd, namelijk tot de aanleg van het Eemskanaal omstreeks 1870 wateroverlast. Ten behoeve van van een meer systematische ontvening worden de boeren tussen 1652 en 1659 door de heer Van Slochteren gedwongen het reeds gedeeltelijk aanwezige Slochterdiep naar het Damsterdiep door te trekken. Langs deze waterverbinding die aansluit op het noordoostelijk deel van de bajonet wordt aanvankelijk de turf afgevoerd, later de wierdegrond aangevoerd en tenslotte het op de dalgronden verbouwde graan door middel van de snikvaart verscheept.

Zeker lijkt dat eerst met de veenontginning en de daarop volgende landbouw een bewoning op grotere schaal mogelijk wordt. Het land aan weerszijden van de Hoofdweg wordt verkaveld in "opstreckende heerden", smalle, maar diepe kavels, de streekbebouwing verdicht zich en beplanting van enig formaat wordt langs de wegen aangelegd. Een sterke accentuering van het bebouwingslint is hiervan het gevolg. De beide loodrecht op de weg gerichte bossen van de borg zorgen daarbij voor een imposante dwarsmarkering.

Het kadastraal minuutplan (\pm 1830) laat zien, dat het bebouwingspatroon sinds het begin van de vorige eeuw geen ingrijpende wijziging heeft ondergaan. Wel wordt na 1900 een ontsluiting, het Padje Slochteren, aangelegd in het verlengde van het zuidelijk deel van de Hoofdweg naar de op een uitloper van de zandrug gesitueerde boerderijen. Deze worden tot die tijd ontsloten door lange smalle in de verkaveling opgenomen paden die aftakken op het noordelijk gedeelte van de Hoofdweg.

Een ernstige structurele aantasting vormt het in 1929 gereed gekomen Woltjerspoor van Groningen naar Delfzijl. De baan van dit - in 1941 al weer opgeheven - lokaal spoortje doorsnijdt ten noordwesten van de Hoofdweg de opstreckende verkaveling en de Boslaan, de centrale as van het overbos. Bij de aanleg van de spoorlijn wordt het Slochterdiep, dat tot aan de Hoofdweg doorloopt, ingekort en van een haakse beëindiging in de vorm van een tweetal havens voorzien.

Tussen spoor en havens legt men overslagterreinen aan, die na de opheffing van de lijn plaats bieden aan de Dienst Gemeentewerken. Recentelijk is het tracé van het voormalige Woltjerspoor aangevend voor de aanleg van een nieuwe provinciale weg.

HUIDIG RUIM-
TELIJK KARAK-
TER

Als drager van de ruimtelijke structuur van Slochteren in de omgeving van de Fraeylemaborg fungeert het assenkruis, dat gevormd wordt door de Hoofdweg met de loodrecht daaropstaande oost-westverbinding en de daarmee evenwijdig lopende gezichtslanen en geboomtezônes van de Boslaan. Opmerkelijk is het afwijkend karakter van de bebouwing in dit deel van Slochteren ten opzichte van het overige streekdorp.

Dit komt tot uitdrukking in zowel de situering als in de vormgeving van de bebouwing, waartoe behoren het voormalige Regthuis, het gemeentehuis, een herberg, een notariswoning en een aantal als dienstwoningen te typeren panden. Aangenomen moet worden dat de aanwezigheid van de borg met de daarmee samenhangende bestuurlijke en economische invloed, alsook het gegeven van het kruispunt in een stelsel van doorgaande wegen, hebben geleid tot een afwijkende functionele ontwikkeling van dit deel van Slochteren.

De aan de zuidoostzijde van de Hoofdweg gelegen Fraeylemaborg met achter- en overbos vervult een belangrijke rol in het dorpsbeeld. Zoals gesteld, wordt het pand voor de eerste maal genoemd in 1465. Na een aantal verbouwingen, uitbreidingen en verervingen wordt het gebouw in 1781 in vervallen staat verkocht; de bossen zijn dan grotendeels geroid. Na een ingrijpende verbouwing krijgt de borg een regelmatigere aanzien, terwijl tezelfdertijd tuin en park opnieuw worden aangelegd. Het ontwerp daarvoor wordt toegeschreven aan de landschapsarchitect Le Nôtre. In 1828 wordt op last van de toenmalige eigenaar ter bestrijding van de winterwerkeloosheid achter in het park de grote vijver met naastliggende heuvel aangelegd. Deze werkzaamheden vormen, hoewel reeds vóór 1780 een bescheiden aanzet is gegeven, de start van een geleidelijke omvorming van de aanvankelijk formele parkaanleg in een zogenaamde Engelse aanleg in landschapsstijl. In 1971 wordt de borg verworven door een stichting, waarna een volledige restauratie volgt. Aan de Hoofdweg geeft een fors, door lantaarns bekroond houten hek toegang tot het nog in formele trant gehandhaafde, door een aantal grachten en sloten doorsneden, voortereïn. Hierover loopt de met steengruis verharde, door grasvelden en bomenrijen geflankeerde oprijlaan via een brug over de buitengracht naar het voorplein waaraan twee schathuizen symmetrisch zijn geplaatst met daarachter enkele schuren en kassen en, aan de noordzijde, een 19de-eeuwse gemetselde duiventil. Een tweede brug geeft over de binnengracht toegang tot de voorhof van de borg. De borg is afgezien van een excentrisch geplaatste toren geheel symmetrisch van opzet. Behalve het gedeelte tussen de twee zijgevels zijn het pand en de toren rondom gepleisterd.

Achter de brede omgrachting van de borg strekt zich een indrukwekkend gemengd loofbos uit, waarin als overblijfsel van de formele aanleg de vrije middenas gehandhaafd is, zodat vanuit de borg door een lange tunnel het gehele bos doorschouwd kan worden. Uit de tijd van de aanleg in landschapsstijl zijn nog veel vroeg-romantische elementen aanwezig, zoals slingerende paden, vijvers, heuvels en rustieke bruggetjes. Enkele vazen, beelden en natuurstenen ornamenten herinneren aan de vroegere - 18e-eeuwse - aankleding van het park. Naast bekende loofbomen als eiken, beuken, esdoorns, goudessen, goudiepen, berken en kastanjes zijn ook naaldbomen en minder bekende loofbomen zoals de moerascypres en de zwarte vlindernoot aanwezig.

Vooraf aan de zuidoostelijke beëindiging levert het diep in de verkaveling van het vlakke akkerland doordringend geboomte een waardevol gezicht op.

De noordwestelijk van de Hoofdweg gesitueerde overplaats heeft als centrale as de Boslaan, die over een lengte van meer dan een kilometer een vrij zichtveld vanaf de borg oplevert. Door de komst van de Woltjerspoorlijn is een onderbreking in de Boslaan ontstaan. Hierdoor rest tussen het tracé van de voormalige spoorlijn en de Hoofdweg nog slechts een klein stuk, waar weliswaar de bomenrijen nog aanwezig zijn maar waar het functieverlies zichtbaar is in het met gras overwoekerde zandpad. Het Woltjerspoor, later gevolgd door de aanleg van de, weliswaar ter plaatse van het beschermde dorpsgezicht verdiept uitgevoerde, provinciale weg moet als een aantasting van de ruimtelijke structuur van Slochteren worden beschouwd. Waar namelijk de Boslaan niet over de verdiepte weg is heengevoerd is de functionele en visuele relatie tussen de borg en de overplaats, mede door de aldaar aangebrachte schrikhekken, afrasteringen en een in de as geplaatste lantaarnpaal, aanzienlijk verzwakt. Ook het gebied tussen de havens en het spoorwegtracé mist een relatie met de oorspronkelijke nederzettingsstructuur en is in zijn inrichting bepaald onafhankelijk. Als herinnering aan het Woltjerspoor resten de Stationsweg en het thans als politiebureau in gebruik zijnde stationsgebouw.

Met de in de as van de Boslaan geplaatste brug over de nieuwe havens wordt de draad echter weer opgepakt. Vanaf hier loopt de nog onverharde Boslaan met aan iedere zijde afwisselend drie en vier rijen loofbomen (voornamelijk beuken) door tot de aansluiting met de Schildwolderdijk. Parallel aan de weg wordt de overplaats aan de buitenzijde van de zuidwestelijke bomenrij door sneden door de Molensloot.

De overplaats bestaat uit door brede en hoge boomgordels omsloten weilanden, die door hun vrij geringe afmetingen en sterk gecompartmenteerde aanleg een duidelijke intimiteit bezitten. In het tussen de Boslaan en het Slochterdiep gelegen gedeelte van de overplaats zijn twee kop-romp-boerderijen gelegen. Vooral aan de westzijde van dit bomencomplex is een imposant contrast ontstaan met het omringende vlakke land.

Het zuidelijk deel van de Hoofdweg ter hoogte van de borg heeft een sterk lineair karakter. Langs de noordwestelijke zijde strekt zich een lage, deels uit de 18e eeuw daterende, streekbebouwing uit, die met ondergeschikte verspringingen in een doorgetrokken rooilijn is geplaatst en een vrijwel aaneengesloten wand vormt. Deze bebouwing die hoofdzakelijk uit woonpanden bestaat wijkt daarmee af van het algemene streekbebouwingsbeeld, dat veeleer bepaald wordt door een grotere afwisseling tussen woon-, boerderij- en bedrijfsbebouwing. Ook kenmerkt dit laatste zich door vrijwel uitsluitend vrijstaande panden en is een grotere perceelsbreedte gebruikelijk, hetgeen een minder gesloten bebouwingsbeeld oplevert. De tegenover de Fraeylemaborg gelegen - soms dubbele - woonhuizen hebben één bouwlaag onder schilddaken, die zijn gedekt met gesmoorde en in enkele gevallen geglazuurde pannen.

Alle woningen zijn met uitzondering van een gepleisterd pand opgetrokken uit rode baksteen met verticaal gerichte muuropeningen, waarin vensters met zesdeling verhoudingsgewijze nog veel voorkomen. Met deze lage bebouwing en de bij een rijwegverbreding naar de woningen toe geplante lage bomenrij contrasteert een langs de overzijde van de weg staande rij hoge loofbomen die aansluiting vindt bij de massale boomgroepen voor de borg. Langs deze zijde van de weg, nabij de knik van de Hoofdweg, staan een laag witgepleisterd pand en een bakstenen woonhuis onder een afgeknot schilddak op een half verdiept onderhuis. Het voorname karakter van dit laatste pand wordt nog benadrukt door een indrukwekkende ingangspartij.

Dit zuidelijk gedeelte van de Hoofdweg is voorzien van een breed asfaltdek met groenstroken ter weerszijden; voor de lage bebouwing loopt een trottoir van betontegels. Langs de overzijde grenst de weg met taluds aan enkele gedeelten van het bij de borg behorende grachtenstelsel. De totale opbouw van het wegprofiel is helaas, vooral door de breedte van het asfaltlint, niet meer in harmonie met de kleinschalige bebouwingwand. Het wegprofiel van de "knik" is een voortzetting van het beschreven gedeelte. Drie grote witgepleisterde panden met hoge omringende loofbomen domineren het ruimtelijk beeld. Een notariswoning annex kantoor, het uit 1907 daterende gemeentehuis en het zogeheten Hoge Huis. Dit huis dat thans een vroeg 19e-eeuws uiterlijk heeft, maar blijkens de zandstenen banden en een sieranker in opzet uit de 17e eeuw moet dateren, diende aanvankelijk als Regthuis, vervolgens als herberg en was vanaf 1808 tot 1907 tevens als gemeentehuis in gebruik. Het pand is opgebouwd uit twee evenwijdige bouwlichamen onder zelfstandige wolfdaken en is voorzien van vensters met zes- of achtdelingen. Links achter het Hoge Huis is een fraaie lage schuur gelegen.

Tijdens de aanleg van het Woltjerspoor is het deel van het Slochterdiep, gelegen tussen het spoor en de Hoofdweg gedempt. In samenhang met de bouw van de verdiepte autoweg is de historische herkenbaarheid op deze plaats sterk verminderd. De schaalloze ruimte tegenover het Hoge Huis die nu als opslagplaats wordt gebruikt vormt een duidelijke dissonant in het dorpsbeeld langs de Hoofdweg.

In het verlengde van het Slochterdiep loopt langs de noordoostelijke zijde van het achter de borg gelegen bos de smalle geasfalteerde weg naar Noordbroek. Deze weg wordt geflankeerd door rijen gemengde loofbomen en sloten. Vanaf de noordoostelijke zijde strekt zich het Groningse akkerland weids uit, terwijl de weg aan de andere zijde wordt begrensd door een weiland, dat zich over grote lengte langs de bosrand voortzet. De overigens kaarsrechte weg is, ter plaatse, waar het achterste deel van het bos zich tot aan de weg heeft verbreed, aansluitend op het kunstmatige heuvel-landschap rond de naastgelegen 10 meter hoge berg, bochtig aangelegd. Op de hoek met het Padje Slochteren liggen een laag witgeverfd café en een tweetal kleine woonhuizen uit het tweede kwart van deze eeuw.

Iets verder in de richting Noordbroek is evenwijdig met de weg een uit rode bakstenen opgetrokken kop-romp-boerderij gesitueerd, die een waardevolle toevoeging aan het landschappelijk beeld vormt.

Als een smal geasfalteerd wegje loopt in het verlengde van de zuidelijke Hoofdweg het Padje Slochteren. Bij de aansluiting met de Hoofdweg staat langs beide zijden een rij iepen. Naar het noordoosten toe loopt het pad tussen twee sloten, waarachter op verschillende afstanden langs de zuidoostelijke zijde zes boederijen van het Oldambtster of daarmee verwante type liggen. Twee van deze hoeven worden door grachten omringd. Erfbeplantingen in de vorm van hoge loofbomen volgen de richting van de opstreckende verkaveling en bewerkstelligen daarmee kenmerkende dwarsaccenten. Het einde van het Padje biedt een boeiend uitzicht over het akkerland in de omgeving.

BEGRENZING
VAN HET BE-
SCHERMDE GE-
BIED

De omgrenzing van het beschermd dorpsgezicht Slochteren vindt zijn verklaring in het beschreven functionele en visueel herkenbare onderscheid tussen het gebied rond de borg en het overige deel van het streekdorp, waarbij wordt geconstateerd dat de bebouwing en de inrichting van de open ruimte in het te beschermen gebied in historisch opzicht duidelijk van groter waarde zijn dan die in de omgeving. Ondanks de genoemde aantastingen is binnen dit gebied de historisch-structurele samenhang zo sterk, dat een nauwere omgrenzing bezwaarlijk moet worden geacht. De begrenzing van het dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart, nr. 187.

RESULTAAT GE-
VOERD OVERLEG

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Slochteren, Gedeputeerde Staten van Groningen, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Slochteren aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijk voorstel.

RECHTSGEVOLG
AANWIJZING

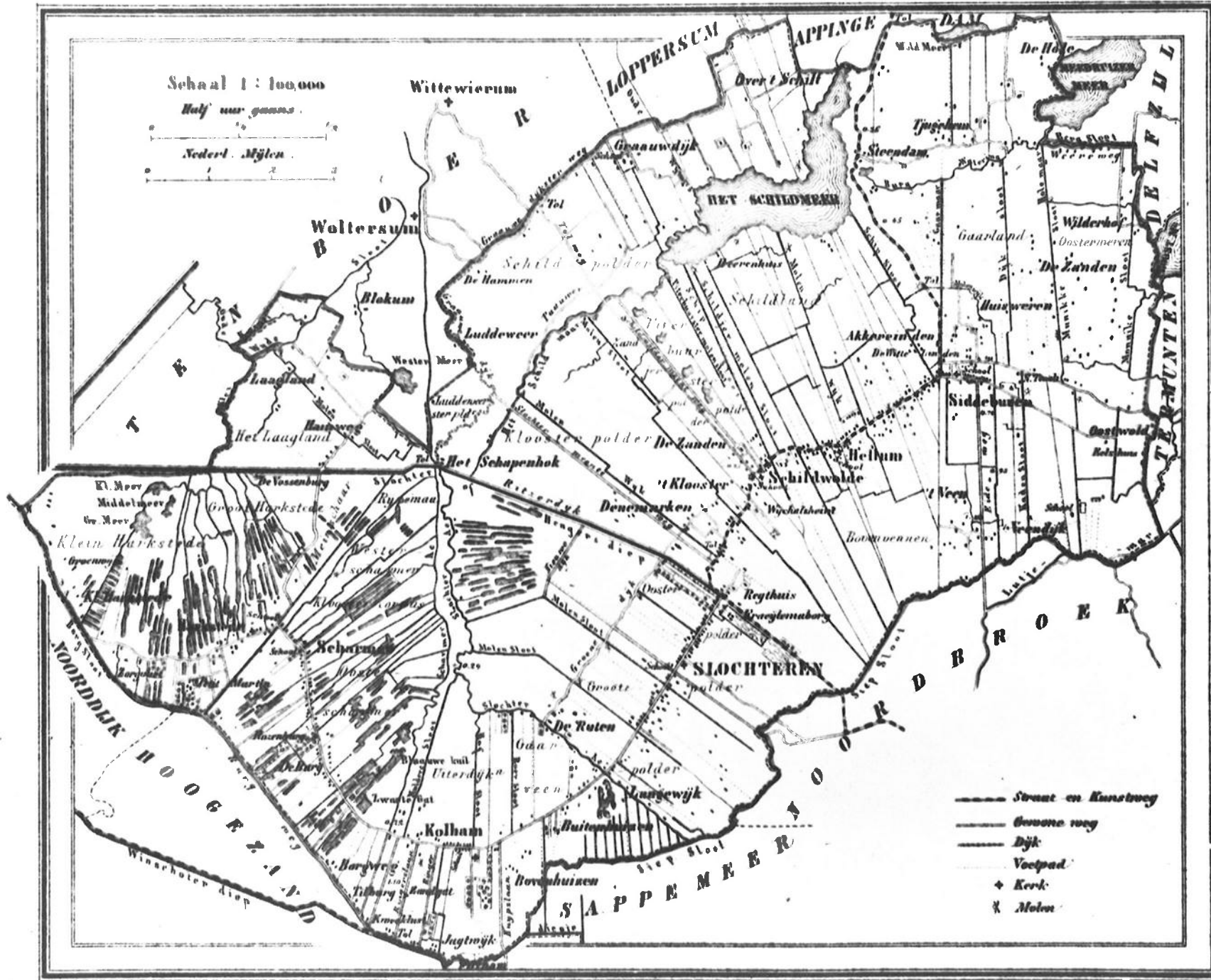
Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij als uitgangspunt dienen voor het bestemmingsplan. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. Dat behoeft veranderingen niet uit te sluiten, maar kan basis zijn voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Voor het nu als beschermd dorpsgezicht aangewezen gebied heeft de gemeenteraad van Slochteren op 19 november 1984 het bestemmingsplan "Fraeylema" vastgesteld. Blijkens het daarover gevoerde overleg biedt dit geldende plan in onvoldoende mate bescherming aan de historische bebouwingskenmerken van het dorpsgezicht, zodat dit bestemmingsplan niet volledig kan worden beschouwd als een beschermend plan conform artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988.

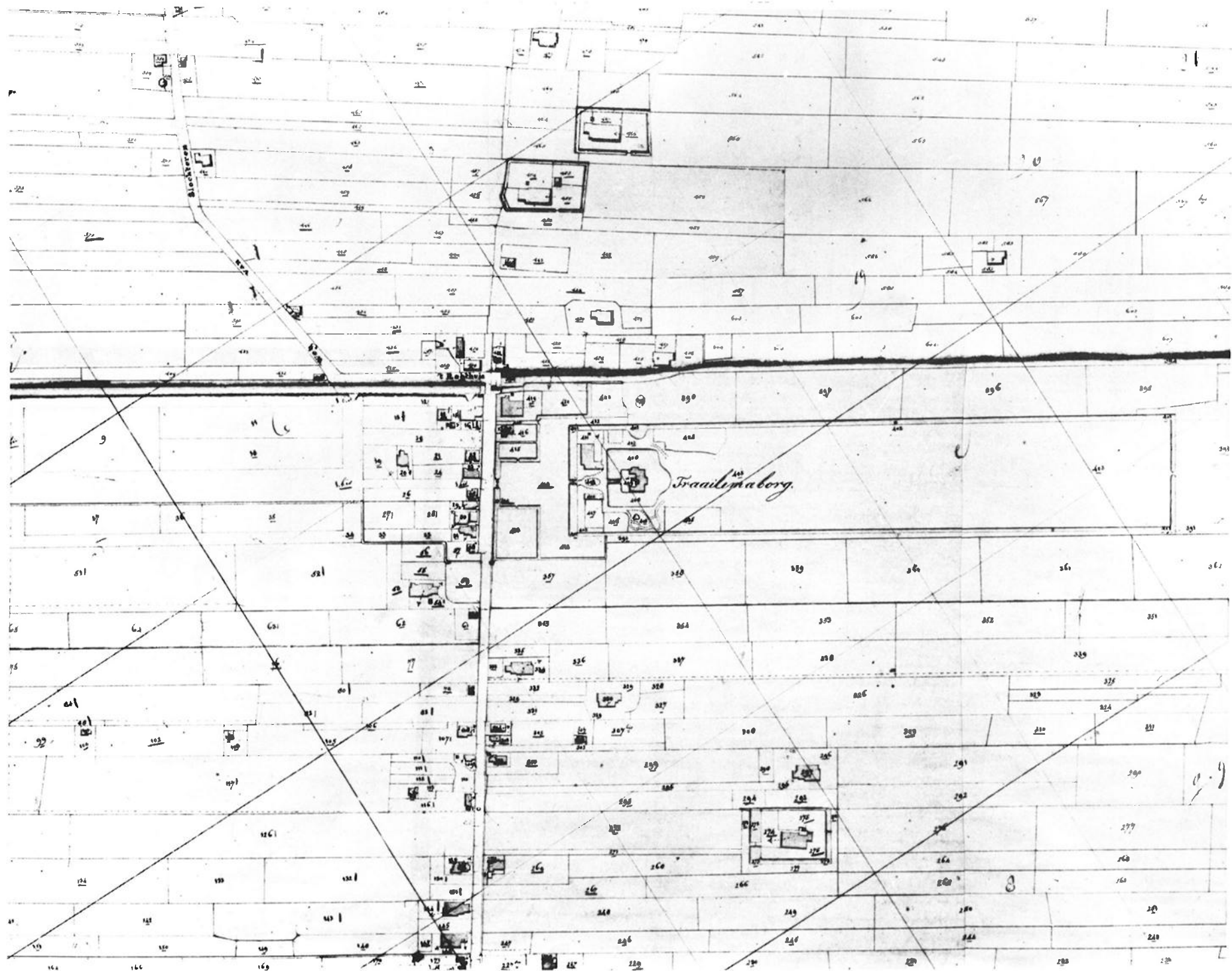
D: 200-204
JD: 1912

SLOCHTEREN: Luchtfoto

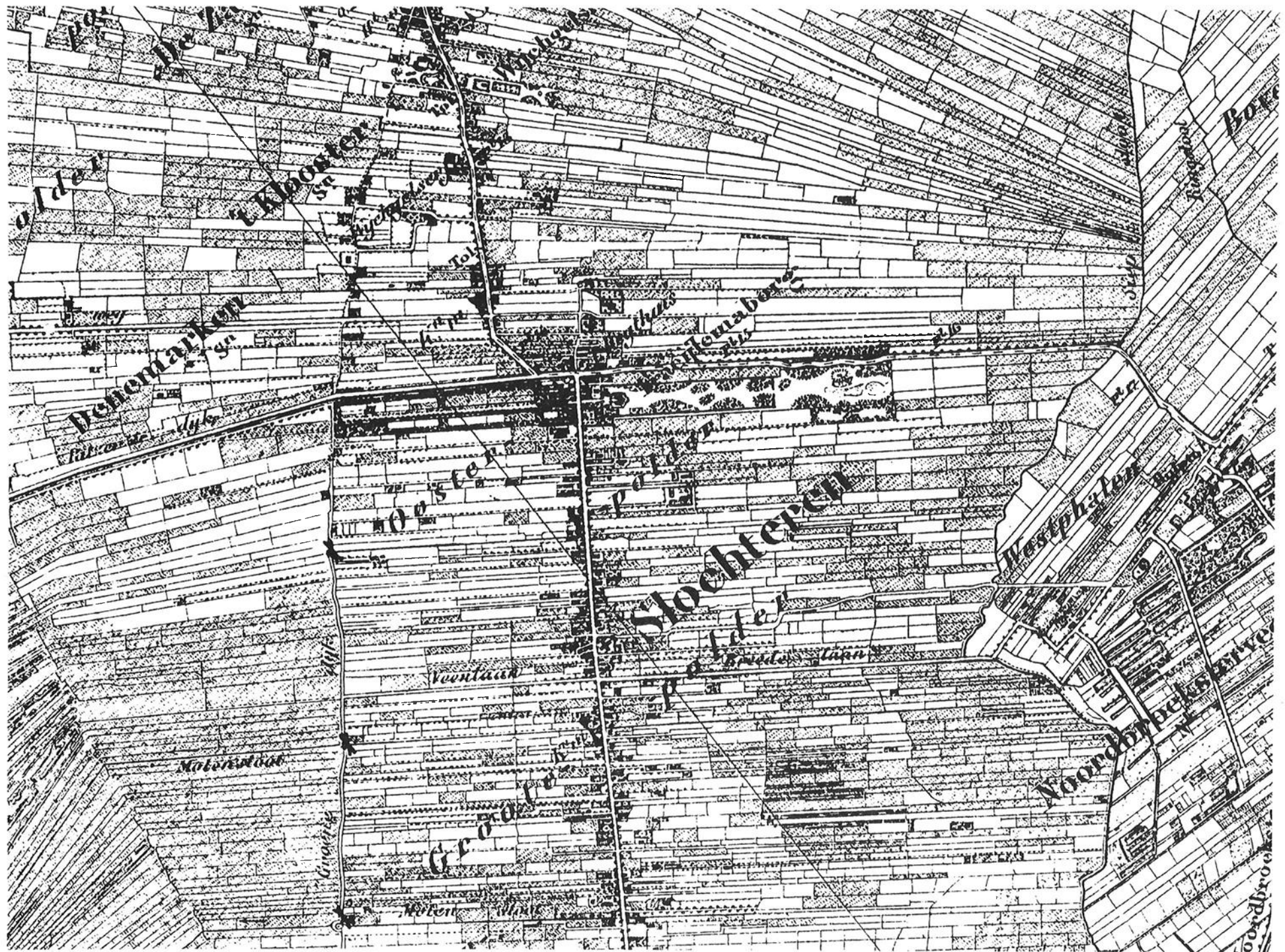

D : 700-705
JD : 1572

SLOCHTEREN: Gemeentekaart uit de Atlas van J. Kuyper, 1867

SLOCHTEREN: Kadastrale minuteplan, ca. 1830

SLOCHTEREN: Eerste topografische kaart, ca. 1850